

'כי ששון ליבי המה': על שיקולי העריכה בסידור ספר זמנים – משומר שבת לשומר תודעת שבת

א. פתיחה¹

הזמנים המצויינים ב'ספר הזמנים' הנו מתוך עמדה נפשית הרואה בהם את 'ששון ליבו' של העוסק.

בחירתו של הרמב"ם להדגיש את פן העדות שבהלכות הזמנים, מתחברת היטב לאפקט הרגשי הקיים ביסוד קיום ההלכות שבספר. הזמנים בלשונו של הרמב"ם הן הנקודות בהם האדם מפסיק את שגרת חייו העוטפת, הכוללת את הקריירה האישית שלו, את הניהול השוטף של משק הבית, ואת ההתמודדות עם המצוקות החברתיות והלאומיות. במקום זאת, הוא עובר לעסוק ברעיונות הגדולים והרוחניים העומדים ביסוד קיומנו האנושי (בריאת העולם) והלאומי (יציאת מצרים). ההפסקה משגרת החיים לצורך העיסוק ברעיונות הרוחניים אינו מבטל את הקשיים היומיומיים מבחינה אובייקטיבית, אך הוא מאפשר לאדם לקחת פסק זמן אישי לשאיפת אויר ולהחייאה רוחנית, בבחינת יציאה למרפסת המאפשרת לצפות על שגרת החיים מנקודה מרוממת יותר ולחזור לשגרת החיים עם מטען אישי חזק ומעוצם.

ג. ספר המועדות

בחירתו של הרמב"ם לקרוא לספר העוסק בענייני השבת והמועדות 'זמנים' אומרת דרשני. בלשונם של חז"ל מכונים הלכות אלו 'מועדות'. רבי, לדוגמה, בחר לסדר את המשנה העוסקת בהלכות אלו במסגרת 'סדר מועד'.

רבי מנחם מנדל מלוביבץ האדמו"ר האחרון של חב"ד עמד על הדברים בדרשתו (ליקוטי שיחות פרשות אמור שיחה ג). לדבריו, בכל מצוות המועדות קיימים שני רכיבים מרכזיים: א) התאריך והשעה בו מתקדש היום ב) חיובי האדם בהלכות אותם צריך לקיים האדם בימים אלו. ההבדל בין רכיב התאריך לרכיב האדם מצוי באל זמניות המצויה ברכיב האדם - רכיב התאריך הנו בר חלוף - שבת היא היום השביעי

בשיעור זה נעסוק בשיקולי העריכה של ספר זמנים. במסגרת עיוננו, נעלה את השאלה מדוע שינה הרמב"ם מן הדרך בה סידר רבי יהודה הנשיא את סדר מועד המקביל לספר זמנים. התשובה לשאלה זו תחשוף בפנינו את שיקולי העריכה הכלליים של הרמב"ם בספרו משנה תורה, אשר חורגים מניסיון להציג באופן פרקטי ויישומי את ההלכה ונוטים לכיוון המהותני יותר. לסיום, נעלה את השאלה מהו האופן בו יש ללמוד את הלכות שבת בדורנו מתוך נקודת מבט של הרמב"ם, כפי שהבין אותה הרב סולוביצ'יק בספריו.

ב. ספר זמנים

בפתיחותיו לספרי היד החזקה, בוחר הרמב"ם 'במוטו'² מוביל, אשר מטרתו לשקף ככל הנראה את הרעיון ואת השאיפה הרוחנית העומדת מאחורי הפרקים והלכות שבספר. בפתיחה לספר זמנים מופיע הפסוק מתהילים קיט. "נַחֲלֵתִי עֲדוֹתַיִךְ לְעוֹלָם כִּי־שֶׁשׁוֹן לְבַיְתֵי הַמָּה" (תהלים קיט, קיא). מהם העדות³ עליהם מדבר המזמור? ככל הנראה בהשקפתו של הרמב"ם העדות הן המועדים אשר בהם עוסק ספר זמנים. ללמדך, כי העיסוק בעדות שבכל אחד מן

1 לזכרה של 'סבתא אהובה' (אהובה דיקן) שלמידה אותי כי כדי לקבל שלם צריך חיבור של מספר שברים. 'סבתא אהובה' עלתה לארץ לארץ ישראל מליטא בימי המנדט הבריטי, ויחד עם בעלה שרגא הקימה דור ישרים אשר השפיע רבות על הציונות הדתית, זכתה לראות דור חמישי ולהלכה לעולמה בטוב בגיל 102.

2 המילה מוטו מקורה מן השפה הלטינית, המוטו הוא תמצית הרעיון שעומד בתפיסה הרוחנית של קבוצה, ארגון, מוסד, ממשלה. בעבר, ולעתים אף בהווה בתי מלוכה בעולם המערבי נהגו לשבץ את המוטו שלהם בתוך סמליהם. לדוגמה בסמל של משפחת רוטשליד משובץ המוטו: concordia, Integritas, Industria - אחדות, ישרה, שקידה.

3 בעל ספר העיקרים (מאמר ג פרק לג) מסביר כי המצוות המכונות 'עדות' הן אותם מצוות שיש בהם היכר שכלי או מורגש, ולכן מקבלם האדם מתוך הפנמה, שכן הם מעוררים באדם את תחושת השמחה והמלאות אשר ממילא יוצרת קישור פנימי עמוק ותודעתי.

מעיסוקיו ובכך מייחד את הקב"ה בקבלו את תורתו ומפנה תודעתו האישית לעיסוק בעניינים רוחניים של עדות, המשקפות את מציאות ה' בעולם: בריאת שמים וארץ, ויציאת מצרים. לאחר ספר זמנים עובר הרמב"ם לעסוק בספר נשים בכך משמר הרמב"ם את סדרו של רבי במשנה, אשר מיקם לאחר סדר מועד את סדר נשים. במקביל (או בנוסף) ניתן לומר כי הקישור של הרמב"ם בין ספר זמנים לספר נשים הוא אסוציאטיבי, כפי שמסביר הרב רבינוביץ' שההלכה האחרונה בספר זמנים, העוסקת בתעודין נר שבת על נר חנוכה למי שאין לו ממון לשניהם בשל הצורך להרבות את השלום בין איש לאשתו, היא למעשה הבסיס לספר נשים.

ו. שיקולי העריכה בספר משנה תורה

כפי שראינו בהקדמותיהם של רבי מנחם מנדל מלובביץ' ושל הרב רבינוביץ', הרמב"ם ערך את משנה תורה באופן אשר משנה בדרך זו אחרת את סדרי ההלכה כפי שהן מופיעים במשנת רבי. מטרת עריכה זו, היא להעביר ללומד מסר לפיו העיסוק בהלכה אינו רק עניין חשבוני הנובע מהחובה הפוזיטיבית לקיום המצוות, אלא להביא לקיום המעצב תודעה המשפיעה על עולמו הרוחני של היהודי, אשר אינו מעבדי הזמן אלא הוא 'עבד ה' החופשי לבדו'. כוחה של הלכה אינו מתמצה רק בהכוונה לקיום דבר ה' אלא גם בהבאת האדם לחיבור התודעתי והאישי העמוק המאפשר את הפיכתו לאיש הלכה - לאדם אשר תפיסתו ואורחות חייו אינם טכניים ומכניים אלא חדורי משמעות ורוחניות.

ז. שיקולי העריכה של הרמב"ם, ותודעת

השבת של האדם המודרני

לסיום נחרוג באופן קל מהדיון המרכזי של שיעור זה, לשאלה אחרת והיא מהי משמעות ללימוד הלכות שבת ללומד המודרני. האם תכליתו של לימוד זה הוא במהותו אינפורמטיבי, ומטרתו לדעת כיצד יש להישמר מחילול שבת ומאידיך כיצד ניתן לכבדה ולענגה? חשוב לשים לב, שאם הנחה זו מקובלת עלינו כלומדים, עלינו לשאול את עצמנו מדוע עלינו לעיין בהלכות שבת לרמב"ם ולא בספרים 'שמירת שבת כהלכתה' ו'ילקוט יוסף' או כל ספר אחר בן זמננו אשר

בשבוע ועם צאת הכוכבים מסתלקת השבת. הלכות השבת, לעומת זאת, יציבות וקיימות ועומדות במקומם גם בימות החול. יציבות זו, היא שמאפשרת לאדם להכניס את 'הישוין' המצוי בהם אל כל שעה בה הוא עוסק בהלכותיהם ולהשפיע גם על ימות החול. הרמב"ם בוחר לקרוא לספרו זמנים ללמדנו כי באמצעות הלכות שבספר זה, אשר מאופיינים כחיובי האדם' יכול האדם לקדש את הזמנים ולהופכם למועדות.

ד. מבנה ספר זמנים

בעל המגיד משנה, בהקדמתו לספר זמנים, עומד על מבנהו של ספר זמנים כמבנה היררכי המתחיל מן החמור ועובר אל הקל. להבנתו, מבנה זה מסביר מדוע הרמב"ם פתח את הספר בהלכות שבת וסיים אותו בהלכות חנוכה, המוגדר כיום טוב מדברי חכמים בלבד. בחירתו של הרמב"ם ללכת מן החמור אל הקל, משקפת לדעת הרבי מנחם מנדל מלובביץ' זצ"ל את הרעיון אותו הבאנו משמו לעיל - משום שהמוקד בהלכות הזמנים מצוי בחיובי האדם ולא בתאריכים לכשעצמם, הספר מסודר באופן היררכי מבחינה רעיונית: מן המשותף החמור - שבת בראשית, אשר מהווה את הבסיס לכל המועדות, וממשיך לסקירת המאפיינים הפרטניים של המועדות מן החומר שבהם לקל שבהם⁴.

ה. מקומו של ספר זמנים בספרי היד החזקה

ספר זמנים הוא הספר השלישי בספרי היד החזקה. הרב נחום רבינוביץ' בהקדמתו לספר הזמנים מסביר כי בחירתו של הרמב"ם למקם את ספר הזמנים כספר השלישי בסדרת היד החזקה נובעת מתוך תפיסתו הפילוסופית לפיה שלושה המצוות המרכזיות המשפיעות ומעצבות את חייו של יהודי הן: מציאות ה', ייחוד ה', וחיוב השבת, אשר משלבת בין מציאות ה' וייחודו. לאמור: לאחר ספר מדע אשר עיינו בירור הלכות והרעיונות הקשורים למציאות ה', עבר הרמב"ם לספר אהבה העוסק במצות יחוד ה' - התפילה וק"ש, ובא להשלים את הביאור בספר זמנים העוסק במועדות. במועדות, כאמור, האדם שובת

4 וזאת בשונה מהאופן בו מסודר סדר מועד במשנה - המיוסד על ציר הזמן.

הרב סולובצ'יק על אדני רבותיו וזקניו תלמידי הגר"א ור' חיים מוולואז'ין אשר יסדו את שיטת הלימוד הליטאית. הגר"ח מבריסק, סבו של הרב סולובצ'יק היה מקפיד ללמד שיעור קבוע במסכתות זבחים ומנחות ובסדר טהרות אף על פי להלכות אלו אינן יישומיות בזמן הזה.

ברם, לדידו של הרב סולובצ'יק, שיטת רבותיו ההוליסטית, העוסקת בלימוד תורה על כל חדריו, היא רק הקומה הראשונה ללומד בן דורנו. לבן דורנו, על מנת להשלים את תמונת המבט, עליו ללמוד דבר נוסף (ימי זכרון עמ' 104):

בנעורי הייתי אף אני לא פעם מבקר בלבי את אבא ז"ל ואפילו את סבא ז"ל. כל אחד היה פעם במצב רוח של מרד נגד סמכות הוריו. לפעמים הבן הוא ערל-לב ומקשה קושיות: האם הכרח הוא לחיות תמיד על פי ההלכה, הנראית לו יבשה וחסרת רגש? האם אי-אפשר, שיהא ליהדות יותר חסד ורחמים, יותר עדינות ויופי? האם הכרח הוא, ששבת תבוא לידי ביטוי רק ב'במה מדליקין' או 'כלל גדול'?

ואכן, הרב סולובצ'יק, ברבים משעוריו, השתדל לעמוד על מסכת הקשרים המהותית, זאת המחברת בין השכל לרגש, ובין הקטגוריות ההלכתיות-למדניות הנתפסות במבט ראשון כחסרות רגש, לבין אותם שאלות מהותיות של החיים. דוגמה לניסיון חיבור מעין זה מצוי בשאלתנו: כיצד העיסוק בלי"ט אבות מלאכה יכול לגבש אצל היהודי תודעת שבת. דוגמה אחת לאופן בו חיבר הרב סולובצ'יק בין הגדרה למדנית פורמאלית לרעיון שעומד מאחוריה ניתן למצוא בספרו שעורים זכר לאבא מארי (כיבוד ועונג שבת עמ' ס). לצורך הבנת דבריו, נפתח בהבאת רמב"ם מהלכות שבת (פרק כד, יד), אשר מברר מהו טעמו של איסור מוקצה:

אסרו חכמים לטלטל מקצת דברים בשבת כדרך שהוא עושה בחול, ומפני מה נגעו באיסור זה, אמרו ומה אם הזהירו נביאים וצוו שלא יהיה הילוכך בשבת כהילוכך בחול ולא שיחת השבת כשיחת החול שנאמר 'ודבר

מאסף הלכות באופן שבו נוכל למצוא ולהבין התייחסויות קונקרטיות לשמירת השבת בדורנו. מאידך, במידה והנחה זו אינה מקובלת עלינו, עלינו לחשוב כיצד הלכות שבת מהוות עניין רחב יותר שאינו משקף רק הלימוד הפרקטי-מעשי אלא מכוונות לתת ללומד אותן תפיסה כוללת יותר של מושג השבת, אשר ייתכן ואינה יכולה לבוא לידי ביטוי בלימוד ספרי שמירת השבת בני זמננו, בשל היעדר התייחסות מספקת למקורות הפסיקה.

הרב סולובצ'יק בספרו 'איש ההלכה' עסק בשאלה זו באופן כללי – לאמור: באיזו מידה לימוד הלכה צריך להיות קונקרטי, הלכה למעשה מוכתב ע"פ מציאות בת זמננו, ובאיזו מידה לימוד ההלכה צריך להיות נרחב וכוללני יותר. לדעת הרב סולובצ'יק, לימוד ההלכה צריך להיעשות באופן האחרון. אחד מן הביסוסים לשיטתו מצוי דווקא בניתוח שיקולי העריכה של ספר משנה תורה לרמב"ם ('איש ההלכה' עמ' 32):

הרמב"ם סידר בספרו הגדול "היד החזקה" כל דיני התורה, ממשנה ראשונה בברכות עד האחרונה במסכת עוקצין. ובאותה הדייקנות ובאותה אמת המידה שבהן השתמש לקבוע הלכה לדורות בדין "האומר לחברו אל תפרעני אלא בפי פלוני ופלוני"....כיוצא בהם, דינים הכרוכים בחיים היום יומיים של עמנו, התייחס גם לסדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים, הלכות קורבן פסח. פסול לינה, יוצא, נזירות, פרה דומה...'

לשיטת הרב סולובצ'יק בחירתו של הרמב"ם לעסוק גם בנושאים אזוטריים של ההלכה היהודית משקפת את התפיסה לפיה משאת נפשו של איש ההלכה (שם עמ' 31).

היא לא הריאליזציה של ההלכה, אלא הקונסטרוקציה האידאלית שניתנה לה מסיני.

במילים אחרות: איש הלכה אינו רק איש שעוסק בהלכות המשפיעות באופן ישיר על אורחות חייו של היהודי, איש הלכה הוא איש אשר מתבונן בכל ההלכות שניתנו מסיני. את תפיסתו ההלכתית גיבש

זאת עושה תיקון גדול לחילוניות הישראלית שהדמויות שהורו את דרכה בימיה הראשונים היו דמויות שבאו מן העולם הישן של בית המדרש, כדברי חיים חזן ממנהיגי תנועת השומר 'רצינו לגדל דור של אפיקורסים אבל גדלנו דור של עמי ארצות'.

רעיון השביתה ממלאכה בהלכה היהודית אינו פרקטיקה שאותה ניתן לקחת למחצה ושליש ורביע, הוא רעיון שלם הבא לסגל לאדם אורח חיים חדש ביום שבת ולוותר על שיגרת יומו.

אם נחזור לשאלה בה פתחנו: לימוד הלכות שבת, בדגש על העיון במקורות, תוך תפיסה רחבה וכוללת יותר, מחבר אותנו לשאלות הגדולות של השבת. על שאלות אלה, קשה לקבל מענה בספרי הלכה המודרניים כדוגמת 'עשה לך רב' של הרב חיים דוד הלוי זצ"ל ויבדל"א הרב אליעזר מלמד בספרו 'פניני הלכה', משום שעיון בספרים אלו לבדם יקשה לתת לנו את המבט הכולל הנובע מתוך עיון בפרטי הלכות וגיבוש תמונת המבט נהלכתית השלמה.

במילים אחרות: אם ברצוננו לקבל את תודעת השבת בצורה מלאה ושלמה יותר, עלינו לצאת מתוך החשיבה הקונקרטי של חיפוש אחר היישום ההלכתי של קיום השבת בזמננו, ועלינו לשוב ולעייין במקורות. לימוד בספר היד החזקה, המהווה סיכום מסויים לעולמה של תורה שבעל פה, מאפשר את הדברים גם למי שאינו יושב בבית המדרש ויש בידו להקדיש את כל עתותיו ללימוד התורה. הרמב"ם, המכונה 'הנשר הגדול', מאפשר לנו לצאת למסע מעל ים התלמוד ולקבל תמונות מבט גדולה על שבת ושאר מועדי ישראל ומתוך כך לקיים את דברי הכתוב 'נחלתי עדותיך לעולם כי ששון ליבי המה'.

דברי (ישעיהו נח, יג) קל וחומר שלא יהיה טלטול בשבת כטלטול בחול כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו ויבוא להגביה ולתקן כלים מפינה לפינה או מבית לבית או להצניע אבנים וכיוצא בהן שהרי הוא בטל ויושב בביתו ויבקש דבר שיתעסק בו ונמצא שלא שבת ובטל הטעם שנאמר בתורה: 'למען ינוח' (דברים ה, יג).

את דברי הרמב"ם מפרש הרב סולובצ'יק באופן הבא ('שעורים לזכר אבא מארי' שבת: כיבוד וענג, עמ' ס'):

הרמב"ם כנראה דורש מאת האדם שישבות שביתה ניכרת, דהיינו שביתה שעל ידה אנו עומדים על טיבו וייחודו של יום, ושעל ידה יובדל אותו היום משאר ימים כמו שאמר, "כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו". יום בשבת צריך להיות מודל מימות החול, האדם צריך להפגין שינוי מעשה ופעולה בו ביום. זהו פירושו האמיתי של השבת, לבטל אורח חיים מסוים ולשנותו לדרך אחרת המיוחדת ליום זה.

את דבריו פותח הרב סולובצ'יק בתהליך המשגה, הוא מגדיר מהי הדרישה העולה מדברי הרמב"ם באיסור טלטול מוקצה - 'שישבות האדם שביתה הניכרת'. אדם המקפיד על כל ל"ט אבות מלאכה יכול להיות מוגדר כשובת, שכן הוא מבטל את עצמו ממלאכות חיוניות אך עדיין הוא לא יחשב כמי ששובת 'שביתה הניכרת'. שביתה הניכרת היא הצהרה כי אנו מבטלים את אורח החיים של ימות החול ומסגלים לעצמנו אורח חיים חדש בשבת קודש. על פי תפיסתו של הגרי"ד, השבת מקבלתה את קדושתה מתוך מעשהו של האדם המשנה אורחות חייו.

לדבריו של הרב סולובצ'יק יש חשיבות גדולה במציאות הישראלית בת זמננו, אשר בה יותר ויותר אנשים שאינם שומרים תורה ומצוות שבים אל ארון הספרים היהודי, ומנסים לסגל לעצמם אורח חיים יהודי-ישראלי ללא מחויבות להלכה היהודית⁵. שיבה

עד היום קהלים רבים למצוות השבת. הרב יונתן זקס, הרב הראשי לאנגליה לשעבר בהספדו לרבו סולובצ'יק עמד על היחס בין הגות השבת של השל להגותו של הרב סולובצ'יק: "בעבר פילוסופיה יהודית וההלכה היו שני דברים נפרדים. הן היו מנותקות. האמת היא שיש רק דבר אחד, ודבר זה הוא ההלכה. קראת את ספרו של פרופ' השל על השבת? זהו ספר יפיפה, לא כן? למה הוא קורא שבת? ל'מקדש בזמן'. זהו רעיון של משורר. זהו רעיון נהדר. אולם מהי שבת? שבת זה ל"ט מלאכות ותולדותיהן. רק מתוך ההלכה, ולא מתוך שירה יש לבנות את התאוריה של השבת."

5 הוגה אותו מרבים לצטט במסגרת הרחבת 'ארון הספרים היהודי' הוא אברהם יהושע השל. השל, שהיה מזוהה עם התנועה הקונסרבטיבית כתב את ספרו 'השבת'. בספר, השל רואה את השבת 'כמקדש הזמן', רעיון המצליח לרתום

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון תשע"ה

עורך: נועם לב

בית המדרש הווירטואלי

מיסודו של

The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash

האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il>

האתר באנגלית: <http://etzion.org.il/en>

משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5

דוא"ל: office@etzion.org.il
